

adamı yeteneklerine sahipse, toplum onun emeğini, yeteneğine göre kullanacaktı. Eğer böyle bir yeteneği bulunmuyorsa, tercihinine göre bir “dizi” (tugay) içinde çalışacaktı. Ama zengin ve yoksulun çocukları aynı sağlıklı ortamda yetişeceklerinden, bu farklılıklar sonraki kuşaklarda silinecekti. Büyük hisse sahipleri falanks yönetiminde bazı ayrıcalıklara da sahip olacaklardı. Ama yönetici organda çoğunluğa sahip olamayacaklardı ve her durumda bu organın da rolü son derece sınırlı tutulacaktı.

Fourier toplumsal emeğin örgütlenmesine özel bir önem vermiştir. İşin kapitalist dağıtımının olumsuz yönlerini, insanların sık sık bir alandan bir diğerine geçmeleri yoluyla ortadan kaldırmayı umuyordu. Herkese, belli bir asgari geçim aracı garanti edilecekti ve bunun sayesinde emek zorunlu olmaktan çıkarak, özgür bir etkinlik halini alacaktı. Çalışma için, öykünme, toplumsal hizmet, yaratmanın zevki gibi bütünüyle yeni güdüler ortaya çıkacaktı.

Toplumun zenginlik ve geliri emek üretkenliğindeki artışa bağlı olarak hızla büyüyecekti. Üstelik asalaklık ortadan yok olacak, herkes çalışacaktı. Son olarak falanks, eski sistemde kaçınılmaz olan birçok zararı ve verimsiz harcamayı yok edecekti. Fourier’ye göre geleceğin toplumu gerçek bir bolluk toplumu olmanın yanı sıra, sağlıklı, doğal ve mutlu bir toplum olacaktı. Geleceğin ideal toplumlarına ilişkin fıkirlere çok sık eşlik eden dünya nimetlerinden elini eteğini çekme tutumu Fourier’ye tamamen yabancıydı.

Falanksta ücretli emek ve ücret söz konusu olmayacaktı. Emek ürünü (para biçiminde), falanks üyelerine emek, sermaye ve becerileri oranında özel tür bir kâr payı verilerek bölüştürülecekti. Net gelirin tamamı üç parçaya ayrılacak, 5/12’si “çalışmaya aktif katılım sağlayanlara”, 4/12’si hisse sahiplerine, 3/12’si ise “teorik ve pratik bilgi” sahibi insanlara verilecekti. Genellikle falanksın her bir üyesi bu kategorilerden ikisine, bazen hepsine birden dahil olacağı için, gelir de değişik biçimlerde oluşacaktı. Üyelere emekleri için yapılan ödeme, emeğinin toplumsal değerine, zevkli veya zevksiz bir iş olmasına göre değişe-

cekti. Ancak olağan (esasen fiziki) çalışına için yapılan ödeme, üyelerin çeşitli “çalışma dizileri”ne katılımlarına göre, aşağı yukarı eşit olacaktı. Örneğin bir kişi bahçıvan olarak ortalamadan biraz az ücret almışsa, tımarcı veya domuz bakıcısı olarak ortalamadan fazla alacaktı.

Fourier emeğin bölüşümdeki payını sermayenin aleyhine artırmayı hedefliyor, özellikle çeşitli türde hisseler için farklılaştırılmış kâr payı uygulaması yoluyla böyle bir eğilim yaratmayı umuyordu. Küçük tasarruflarla sınırlı miktarda alınabilen “işçi hisseleri” için yüksek kâr payı, kapitalistlerin olağan hisseleri için çok daha düşük bir kâr payı ödemeyi öneriyordu. Bu tür yöntemlerle, toplumun hızlı gelişip serpilmesini teşvik edeceğini düşündüğü eşitsizlik ilkesi ile kalbinde yatan evrensel refah ve hak edilmiş gelirin öncelik sahibi olması ideallerini uzlaştırmaya çalışıyordu. İsteddiği, özel mülkiyetin ilgası değil, toplumun bütün üyelerini mülk sahibi haline getirmek ve böylece özel mülkiyeti sömürücü karakterinden ve olumsuz toplumsal sonuçlarından arındırmaktı. Bu yolla sınıf karşıtlıklarının kısa süre içinde kaybolacağını ve sınıfların hep birlikte geri çekilip, karışıp kaybolacaklarını ümit ediyordu.

Falanks üyelerinin parasal gelirleri ticaret yoluyla mal ve hizmetlere dönüşecek, ancak tamamen birliklerin ellerinde kalacaktı. Falanks adına hareket eden organizasyon diğer falankslarla da ticaret yapacaktı. Sosyal hakemler her metanın perakende satış fiyatını belirleyecekti.

Fourier, tüketimin akılcı organizasyonunu geleceğin toplumunun en önemli görevlerinden biri olarak görüyordu. Burada da, eşitsizlik ile kolektivizmi birleştirmek gibi zorlu bir görevle karşı karşıyaydı. Bunu, özel ev idaresinin kaldırılması önerisiyle çözmeye çalıştı. Özel ev idaresinin yerini, kişinin sahip olduğu varlığa bağlı olarak yemeklerin ve çeşitli kategorilerde organize edilecek hizmetlerin kamusal olarak yapılması alacaktı. Kişisel lüks anlamsız ve gülünç hale gelecek, onun yerine kamu binaları, sosyal eğlence ve bayramlar lüksleşecekti. Tüm bunlar kişisel tüketimde eşitsizliği büyük ölçüde geriletecekti. Yeri gelmişken ekleyelim; kişisel tüketim daha sağlıklı, mantıklı, ekonomik ve

aynı zamanda daha eşitlikçi hale gelecekti. Örneğin en zengin üyeler bile üçten fazla odaya sahip olamayacaktı. Fourier'nin ütopyasında, geleceğin toplumunda insanın psikolojisi, davranışları ve ahlakıyla gelişimine çok önem veriliyordu. Büyük ütopyacı yüzlerce sayfayı cinsiyetler arası ilişkilere, çocukların yetiştirilmesine, boş zamanların organizasyonuna ve bilim ve sanatın rolüne ayırmıştı.

Fourier, belli sayıda falanksın birliği olarak toplumu çok daha az ayrıntıyla ele almıştır. Devleti neredeyse bütünüyle ihmal etmesi, sonradan anarşistlerin Fourier'nin bazı fikirlerini sahiplenmelerine yol açmıştır. Fourier'nin falanksları arasında en azından yoğun bir ekonomik ilişki ve değiş tokuş vardı, yaygın bir işbölümü söz konusuydu.

Fourier'nin sistemi çelişkiler ve açık boşluklarla doludur. Saf iktisadi bakış açısından bakıldığında, bütün öngörü ve her şeyi düzenleme girişimlerine karşın, bir falanksta karanlık ve kuşkulu çok şey olduğu görülür. Falanks içinde meta-para ilişkilerinin niteliği ve ölçeği neydi? Falanksın altbölümleri emeklerinin ürünlerini nasıl değiş tokuş edeceklerdi? Özellikle hammadde ve yarı mamul ürünler sonraki üretim aşamalarına nasıl transfer edilecekti? Alım satım yoksa ve (Fourier'nin inanmamızı istediği gibi) yalnızca merkezileştirilmiş bir muhasebe varsa, falanksın neden bu kadar ayrıntılı meta değişimi tariflerine ihtiyacı oluyordu?

Falanksta büyük yer tutan (okul, tiyatro, kütüphane, kamusal eğlencilere yapılan harcamalar vb.) kamusal tüketim fonlarının nasıl oluştuğu belirsizdir. Toplam gelirden bu alanlara herhangi bir tahsisat görülüyor, özel gelirler vergilendirilmiyordu. Tek ipucu, zenginlerin kamusal projeler için cömertçe bağışta bulunmasıdır.

Daha önemlisi de birikim sorunu ve bunun toplumsal yönleridir. Toplam gelirden sermaye yatırımı için tahsisat yapılmadığından, birikim fonu yalnızca falanks üyelerinin bireysel tasarruflarından elde edilebilirdi. Bu tasarrufların bir biçimi hisse alınması olabilirdi. Ama kapitalistler, diğer falanks üyelerinden daha yüksek gelire (ve aynı tüketim düzeyine) sahip olduklarından daha çok tasarrufta bulunabile-

ceklerdi.

Sonuç olarak sermaye ve gelirin merkezileşmesi eğilimi iş başındadır. Fourier'nin, bundan korktuğu için, yukarıdaki hisse farklılaştırmasını önermiş olması mümkündür. Ama aynı zamanda, falanksın kapitalistler için cazip olması açısından, kapitalistlerin “diğer” falanksların hiselerine sahip olma olasılığını gözetiyordu. Büyük olasılıkla bu sistem kapitalizmi ve gerçek kapitalistleri yaratacaktı.

Fourier'nin sisteminin bu ve başka birçok kusuru, bizi iki temel sonuca götürür.

Birincisi, içinden çıktığı tarihsel koşullar nedeniyle ütöpik sosyalizm, küçük burjuva yanılısamlardan kendini kurtaramamıştı ve toplumun sosyalist dönüşümüne yönelik planları tutarlı olamıyordu.

İkincisi, geleceğin insanların davranış ve eylemlerini öngörme ve yaşamlarını ayrıntılı olarak düzenleme çabaları, başarısızlığa mahkumdur.

Fourier'nin eserlerinde öncelikle gördüğümüz, yanılısama ve gaflar değildir. Fourier'nin dehası, tezini kapitalizm analizinde temellendirerek, sosyalist toplumun birçok gerçek yasasını göstermekten ibarettir. Emegın örgütlenmesi, çalışmanın insanın doğal gereksinimine dönüşmesi ve öykünme üstüne görüşleri özellikle dikkat çekicidir. Fourier, fiziksel ve zihinsel emek ayrımını yok etme sorununu da ortaya atmıştır. Tüketiimin akılcılaştırılması, kamu hizmetleri alanının genişletilmesi, kadınların ev işi angaryasından kurtarılması, sosyalist çağda aşkın özgürlüğü ve güzelliğı, genç kuşaklara çalışmakla ilgili özel bir tutumun telkin edilmesi bugün önemlerini korumaya devam etmektedirler.

IXX

Robert Owen ve Erken Dönem İngiliz Sosyalizmi

“Oturma odasında ufak tefek, çelimsiz, yaşlı bir adam vardı. Saçları kar gibi beyazdı. Dikkat çekici düzeyde şefkatli bir yüzü, aydınlık, parlak, yumuşak bakışları, yaşlılarda nezaketin yansıması olarak kalan mavi, çocuksu gözleri vardı.

“Evin kızları ak saçlı ihtiyara koşturdular. Kuşkusuz haberleri vardı.

“Bahçede kapının önünde durdum.

“Anne, ‘Daha iyi bir zamanda gelemezsiniz’ dedi. Elini yaşlı adama uzatarak devam etti: ‘Bugün sizi eğlendirecek bir şey var. Size Rus dostumuzu tanıtayım.’ Bana dönerek ‘*sizin babalarınızdan* birini tanımaktan memnun olacaksınız’ diye ekledi.

“İhtiyar neşeyle gülümseyerek, ‘Robert Owen, dedi, sizinle tanışmaktan çok memnunum.’

“Bir oğlun babasına göstereceği saygıyla elini tuttum; daha genç olsaydım, dizlerimin üstüne çökebilir ve ellerini başıma koymasını isterdim...

“Owen bana, ‘Ülkenizden çok umutluyum’ dedi, ‘orda yol açık, papazlarınız o kadar güçlü değil, önyargılar o kadar güçlü değil... ve orda kuvvet var, kuvvet!’”²⁶¹

²⁶¹ A. I. Herzen, *Collected Works (Bütün Eserleri)*, c. XI, Moskova, 1957, s. 206-207 (Rusça)

Herzen, Owen'la 1852'de karşılaşmasını böyle anlatır. Owen seksen yaşının üstündedir. Herzen'de gördüğümüz gibi, Saint-Simon, Fourier ve Owen'dan söz ederken, Marx da "babalar" diye söz ederdi.

Doğal olarak, ütopyik köylü sosyalizmine inanan Herzen'in görüşleri kökten farklıydı. Ama Marx için de Herzen için de, Owen sosyalizmin babalarından biriydi.

Koca yürekli adam

Robert Owen 1711'de, sonradan postane müdürlüğü de yapan bir dükkan sahibinin oğlu olarak Galler'in Newtown isimli küçük bir kentinde doğdu. Daha yedi yaşındayken öğretmeni Robert'ı asistanı yapmıştı, ama iki yıl sonra çocuğun okul yaşamı kesildi. Cebinde kırk şilinle büyük şehirlere para kazanmaya gitmek zorundaydı. Stamford, Londra ve Manchester'da tekstil mağazalarında çırak ve kalfa olarak çalıştı. Yalnızca boş zamanlarında okuyabiliyordu. Fourier gibi Owen da sistematik bir eğitim almadı, ama ortodoks öğretimin önyargı ve dogmalarından da uzak kalmış oldu.

O sıralar Manchester sanayi devriminin merkeziydi. Burada özellikle pamuk sanayi yoğun biçimde gelişmişti. Owen gibi enerjik ve ciddi bir gencin bu dünyada kendi yolunu açma şansı vardı. Başlangıçta kardeşinden ve bir ortağından borç alarak, o dönem hızla sanayiye girmekte olan iplik eğirme makineleri yapacak küçük bir atölye açtı. Sonra iki-üç kişiyle birlikte çalıştığı kendi küçük eğirme imalathanesini açtı. Yirmi yaşında büyük bir tekstil fabrikasının önce müdürü, sonra ortağı olmuştu.

İskoçya'da iş için bulunduğu sırada, Glasgow yakınlarındaki New Lanark'ta büyük bir tekstil fabrikasının sahibi olan David Dale'in kızıyla tanıştı. Bayan Dale ile evliliği sonucunda 1799'da New Lanark'a taşındı. Burada kayınpedlerinin eski fabrikasının (Manchesterlı çok sayıda kapitalistle birlikte) ortağı ve müdürü oldu. Otobiyografisinde yazdığına göre, sınai ve toplumsal deneyi hakkında planlar yapmaya başlamıştı; New Lanark'a geldiğinde kesin bir planı vardı. Engels şöyle

yazar: “Burada, bir reformcu, bir imalatçı, 29 yaşında şaşırtıcı derecede çocuksu sadelikte bir karakter sahibi ve doğuştan lider niteliklerini haiz biri olarak öne çıktı.”²⁶⁵

Owen bu dönem özel mülkiyete veya kapitalist fabrika sistemine karşı gelmiyordu. Kendine biçtiği ve gerçekten de yerine getirdiği misyon, canavarca ücretli köleliğin ve işçilerin ezilmesinin hiçbir biçimde etkin üretim ve yüksek kârın zorunlu koşulu olmadığını göstermekti. Sadece, işçiler için makul yaşama ve çalışma koşulları oluşturdu; sonuç gerek emek üretkenliğinin artması gerekse toplumsal sağlık açısından heyecan verici oldu.

Sadece! Ama bunun Owen ve birkaç yardımcısının ne denli çok çalışmalarına, nasıl bir inat, inanç ve cesaret sergilemelerine bağlı olduğunu düşünebilirsiniz. New Lanark’ta işgünü (başka fabrikalardaki 13-14 saate karşılık) on buçuk saate indirildi; ücretler, kriz yüzünden fabrika kapansa bile ödeniyordu. Yaşlılar için emekli maaşı sistemi başlatıldı, dayanışma dernekleri kuruldu. Owen işçiler için kirası düşük makul evler yaptırdı. İşçiler düşük ama kârlı fiyatlardan perakende mal satın alabiliyorlardı.

Özellikle Owen çocukları çok önemsiyor, fabrikada küçük yaştakilere daha hafif işler veriyordu; iki yaşındaki çocuklar için bir okul açtı. Bu okul daha sonraki anaokullarına model olmuştur. Çocuklara yönelik bu ilgi, Owen’ın 18. yüzyıl felsefecilerinden ödünç aldığı bir temel ilkeye denk düşüyordu: Bu ilke, insanı yapanın çevresi olduğunu, kişiyi iyiye doğru değiştirmek için, içinde büyüdüğü çevreyi değiştirmek gerektiğini söylüyordu.

Owen, bütün kârın hisse sahiplerine gitmesi gerektiğini savunan ve bu görüşleri ve harcamaları saçma bulan ortaklarıyla sürekli mücadele içindeydi. 1813’te sermayenin yüzde beşi oranında sabit bir gelir almayı kabul eden ve Owen’a diğer konularda hareket özgürlüğü tanıyan yeni ortaklar bulmayı başardı. Bundan sonra Owen’ın adı New Lanark’ta çok tanındı ve ziyaretçilerin ilgisini çekmeye başladı. Owen

²⁶⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works (Seçme Eserler)*, üç cilt, c. 3, s. 123.

Londra'nın yüksek çevrelerinde hamiler buldu. Barışçıl hayırseverce faaliyeti artık telaş yaratmıyordu; hatta vahim toplumsal sorunların çözümü için iyi bir yol gibi görünmeye başlamıştı. Owen'ın ilk kitabı *A New View of Society, or Essay on the Principles of the Formation of the Human Character*'in (Yeni Bir Toplum Görüşü, veya İnsan Karakterinin Oluşumunun İlkeleri Üstüne Bir Deneme – 1813), özellikle eğitim alanında içerdiği fikirler, temkinli bir reformizmin ötesine gitmediği için samimi bir kabul gördü.

Ancak Owen hayırseverlikten giderek daha az tatmin duyuyordu. Bir şeyleri başarmış olmakla birlikte, kapitalist fabrika sisteminin temel iktisadi ve toplumsal sorunlarını çözmenin imkansız olduğunu kavıyordu. Sonradan şöyle değerlendirecekti: “Birkaç yıl içinde, bir imalat sisteminde kabul edilebilecek ölçüler içinde, bu topluluk için yapacaklarım tamamlandı. Yoksul emekçiler durumdan memnundu. Diğer imalathanelerde ve eski sistem içinde çalışan herkese oranla kendilerine çok daha iyi muamele edildiğini, özen gösterildiğini hissediyorlar ve hayli tatmin duyuyorlardı. Ama ben, hükümetlerin elindeki muazzam araçlarla dünya üzerindeki bütün halklar için gerçekleştirilebilecek olanları düşündüğümde, bu durumun hâlâ sefil bir varoluştan ibaret olduğunu biliyordum.”²⁶⁶

Owen'ı hayırsever bir kapitalistten bir komünizm sözcüsüne çeviren dolaysız itki, İngiltere'nin iktisadi durumundaki kötüleşme ve işsizlikle yoksulluğun artmasıyla bağlantılı olarak yaşanan 1815-1817 tartışmalarıdır. Owen bir hükümet heyetine, yoksulların kapitalist girişimler olmaksızın ortaklaşa çalışacakları kooperatif tesisler kurarak söz konusu zorlukların hafifletilebileceğini öngören bir plan sundu. Görüşleri yanlış anlama ve öfkeyle karşılandı. Owen da kamuoyuna yöneldi. Ağustos 1817'de Londra'da yaptığı birçok konuşmayla ilk kez ciddi kalabalıklara planını açıkladı. Planını geliştirmeye ve yaymaya devam etti. Somut bir sorunla ilgili mütevazı bir proje, giderek, top-

²⁶⁶ R. Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race (İnsan Irkının Akıl ve Pratiğinde Devrim)*, Londra, 1850, s. 16-17.

lumun komünist ilkeler üzerinde yeniden örgütlenmesine dönük kapsamlı bir sisteme dönüştü. Owen bu reorganizasyonun, Fourier'nin falankslarını anımsatan, aına ısrarla komünist ilkeleri temel alan kooperatif çalışma topluluklarıyla gerçekleştirmeyi planlıyordu. Bu barışçıl devrim için eski toplumun üç direğine şiddetle saldırıyordu: Özel mülkiyete, dine ve ailenin varolan biçimine. Owen görüşlerini en geniş haliyle 1821'de yayınlanan *Report to the County of Lanark* (Lanark Kontluğu'na Rapor) adlı eserinde ortaya koydu.

Burjuva toplumun temellerine yönelik saldırı, Owen'dan büyük medeni cesaret talep ediyordu. Büyük güçlerin ve çıkarlarının öfkesini uyandıracağını biliyordu, ama bu onu durdurmadi. Yaşamının sonuna kadar izinde yürüyeceği davaya bütün içtenliğiyle bağlanmıştı. 1817'den 1824'e kadar bütün Büyük Britanya'yı dolaştı, yurtdışına gitti, birçok konuşma yaptı, sayısız makale ve broşür yazdı ve davasını anlattı. İktidardaki güçlerin ve zenginlerin planının toplumun iyiliği için olduğunu kısa zamanda anlayacaklarına inanıyordu. Bu yıllar boyunca ve sonrasında, sürekli olarak İngiliz hükümetine ve Amerikan başkanlarına, Paris bankerlerine ve Rus çarı I. Aleksandır'a planını sundu. Bütün çabaları boşa gitse de, planına çeşitli düzeylerde destek veren etkili insanlar da oldu.

O yılların işçi sınıfı hareketiyle herhangi bir bağı bulunmayan İngiliz "eğitilmiş kesim"inden hayal kırıklığına uğradı. New Lanark'ta bile etkisini yitiren Owen, oğullarıyla birlikte Amerika'ya gitti. Burada arazi satın aldı ve 1825'te Yeni Uyum (New Harmony) topluluğunu kurdu. Burada temel kurallar eşitlikçi komünizmin ilkeleri üstüne kurulmuştu. Pratik zekası ve deneyimi sayesinde, kendinden önce benzer topluluklar organize edenlerin düştüğü hataların çoğunu bertaraf etmeyi başardı. Yine de, neredeyse tüm servetini yutan bu işletme iflasla sonuçlandı. 1829'da Britanya'ya geri döndü. Çocukları için (toplam yedi çocuğu vardı) bir kenara para ayırdıktan sonra son derece tutumlu bir yaşam sürmeye yöneldi.

Artık yaklaşık 60 yaşındaydı. Birçok kişi için bu aktif yaşamın sonu

ve huzurlu bir emeklilik anlamına gelebilirdi. Oysa Owen 1830'larda öteki ütopyacı sosyalistlerin hiç yapamadıkları bir şeyi başararak, işçi sınıfı hareketi içinde kendine yer buldu.

Bu yıllarda usta zanaatkarların ve bir ölçüde de fabrika işçilerinin örgütlendiği üretici ve tüketici kooperatifleri hızla geliyordu. Owen kısa süre içinde kendini İngiltere'de kooperatif hareketinin tepesinde buldu. 1832'de "Equitable Labour Exchange" (Adil Emek Borsası) denen bir kurum organize etti. Bu borsa, harcanan emek bazında yapılan bir tahmine göre (kooperatiflerden ve diğer satıcılardan) mal alıyor, diğer malları da "emek para" üzerinden satıyordu. Sonuç olarak borsa battı ve Owen kendi cebinden borçları ödemek zorunda kaldı. Owen, tarihte büyük rol oynayacak bir diğer işçi sınıfı hareketinin, sendikal hareketin de öncülerinden biriydi. 1833-1834 yıllarında yarım milyon üyeli ulusal düzeyde ilk sendika girişimi örgütledi. Örgütlenmenin zayıflığı, mali eksiklik ve hükümetin desteğini alan fabrika sahiplerinin muhalefeti, sendikanın çökmesine neden oldu. Owen'ın parlak planları iflasa mahkumdu; ama hiçbiri boşa gitmedi.

Owen geçinmesi kolay bir insan değildi. Haklı olduğuna beslediği mutlak inanç nedeniyle çoğunlukla inatçı ve tahammülsüz oluyordu. New Lanark ve New Harmony'de geçirdiği otuz yılda ortak çalışmaya değil yönetmeye alışmıştı. Yeni fikirlere kayıtsızdı. Gençliğinde ve orta yaşlarında onu farklı kılan ve insanları yakınlaştıran o ateşli hümanizmi ve üretkenliği, yerini rahatsız edici bir konuşma ve düşünce monotonluğuna bıraktı. Son anına kadar zihin açıklığını korumakla birlikte, yaşın getirdiği kimi tuhaflıkları vardı. Yaşamının son yıllarında metafizik düşüncelere yöneldi, mistisizme ilgi göstermeye başladı. Ancak, Herzen'in belirttiği gibi nazik çekiciliğini hep korudu.

1834'ten sonra, yazılarına devam etmesine, dergiler yayınlamasına, bir diğer topluluğun örgütlenmesine katılmasına ve yorulmak bilmeden görüşlerini yaymaya çalışmasına karşın, toplumda önemli bir rol oynamadı. Küçük bir grup oluşturan izleyicileri, benimsediği hayli devrimci tutumları çoğu zaman desteklediler.

1858 sonbaharında artık 87 yaşındaki Owen, Liverpool'a bir yolcu-

luk yaptı; burada katıldığı bir toplantıda kürsüde fenalaştı. Günlerce yataktan kalkamadı ve aniden çocukluğundan beri dönmediği doğum yeri Newtown'a gitmeye karar verdi. Kasım 1858'de burada hayata veda etti.

Owen ve siyasal iktisat

Owen'ın siyasal iktisada ilişkin tutumu, Saint-Simon ve özellikle Fourier'den farklıydı. Bilimi reddetmiyor; tersine planını, Smith ve Ricardo'nun eserlerini aklında tutarak bilimin ilkeleri üzerine temellendirdiğini öne sürüyordu. Engels, "Owen'ın komünizminin bütünü, iktisadi sorunlar üstünde polemige girecek ölçüde, Ricardo'yu temel almıştır"²⁶⁷ diye yazar. Owen klasik okulun ilkelerinden anti-kapitalist sonuçlar çıkartan ilk kişidir.

Yeri gelmişken, Owen'ın burjuva siyasal iktisadına yalnızca kendi sistemi için ihtiyaç duyduğu ölçüde başvurduğunu, daha büyük ölçüde ise görmezden geldiğini, hatta açıkça reddettiğini not edelim. Temel iktisadi görüşleri *The Report to the County of Lanark* adlı eserinde bulunmaktadır. Owen pratik bir insandı ve ekonomik fikirlerini de, önce New Lanark'ta, ardından Amerika'da ve en sonunda da koope-ratif hareketi ve Equitable Labour Exchange'de (Adil Emek Borsası) pratiğe dökmeyi denemiştir.

Görüşlerinin temelinde Ricardo'nun emek değer teorisi yatar: Emek, değerın yaratıcısı ve ölçüsüdür; metaların değişimi emeğe göre yapılmalıdır. Ancak Ricardo'dan farklı olarak Owen, kapitalizm altında değişimin emeğe göre gerçekleşmeyeceğine inanır. Onun görüşüne göre, emeğe göre değişim, işçinin, kendi ürettiği metanın tam değerini almasını varsayar. Gerçekte ise böyle bir şey olmaz.

Owen, "adil" emek yasasının ihlalini açıklamak için, bir ölçüde Boisguillebert'i anımsatan fıkırlara döner: Bütün suç paranıdır, bu yapay ölçü doğal ölçüyü, emeği yerinden etmiştir.

Owen'ın siyasal iktisadı son derece normatif nitelik taşır: Bütün bu

²⁶⁷ Karl Marx, *Kapital*, c.II, s.13-14 (İngilizce baskı)

görüşleri, önerdiği ölçüyü savunmak için, emek birimini değer ölçüsü olarak sunmak, metaların bu ölçü temelinde değiş tokuş edilmesi ve para kullanımının ilgası için kullanmaktadır. Ona göre, toplumun en zor sorunları böyle çözülecektir. İşçi, emeğinin adil ödülünü alabilecektir. İşçilerin ödülü metaların gerçek değerine denk düşeceğinden, aşırı üretim ve krizler olanaksız hale gelecektir. Böylesi bir reform yalnızca işçilerin değil, toprak sahipleri ve kapitalistlerin de yararına: “Yalnızca emeğin karşılığı özgür biçimde verildiğinde, tarımsal ve mamul ürünler için de yüksek kârlar ödenebilir.”²⁶⁸

Peki para, “adil” değişimi nasıl tam bir aldatmaya dönüştürür? Eğer metalar içerdikleri emek miktarına göre değiş tokuş edilmezlerse, son tahlilde fiyatları ne belirlemektedir? İşçi, emeğinin yarattığı ürünün bütün değerini alırsa, kapitalist ve toprak sahibinin gelirleri nereden gelecektir? Owen’a bu tür sonsuz soru sorulabilir ve Owen bu sorulara karşı yanıtı benzeyen hiçbir şey söyleyemeyecektir.

Owen’ın iktisadi görüşleri, üretim ilişkileri de dahil olmak üzere toplumun radikal dönüşümünü öngören bir plana ayrılmaz biçimde bağlanmadığından, kapitalizmin kusurlarının tek başına bölüşüm alanındaki reformlarla, özellikle de paranın ilgasıyla ortadan kaldırılabilmesine ilişkin küçük burjuva yanılsamalardan öteye gitmez. Emek değer temelinde adil değişimin, kapitalist sistemin yok edilmesini gerektirdiği açıktır! Yalnızca, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmayacağı geleceğin toplumunda, işçi emeğini “gerçek değerinden” verecektir. Bu durumda kapitalistler ve toprak sahipleri sorunu da ortaya çıkmaz. Bu kesimler, toplumun reorganizasyonundan, kapitalist ve toprak sahibi olarak değil, *halk* olarak yarar sağlarlar.

Meta üretiminin ve değer yasasının tarihsel niteliği, Owen’da doğal olarak belirsizdir. Owen’a göre meta üretimi ve değer yasası, Ricardo için olduğu kadar sürekli ve doğaldır. Ancak Ricardo bu noktadan, kapitalizmin de sürekli ve doğal olduğu sonucuna varırken, Owen

²⁶⁸ R. C. Owen, *The New Existence of Man upon the Earth (İnsanın Yeryüzünde Yeni Varoluşu)*, Kısım III, Londra, 1854, s. XV.

tam tersi bir sonuca, bu sistemin “geçici” ve “doğaya aykırı” olduğu sonucuna varmaktadır. Owen, Ricardo’nun, haklı olarak Malthus’a ve Malthus’un nüfus teorisine bağladığı tarihsel kötümserliğini kabul edememiş, bu teoriye saldırmıştır. Üretimdeki, özellikle de tarındaki gerçek ve potansiyel büyümeye ilişkin istatistik veriler aktararak, insanın yoksulluğunun doğanın değil, toplumsal düzenin hatasından kaynaklandığını savunmuştur.

Owen’ın komünizmi

Marx ve Engels, Owen’ın ütopyasını dönemin diğer ütopyalarından ayırmış ve *komünist* karakterinin altını çizmişlerdir. Marx’ta şu satırları okuyoruz: “Siyasal iktisadın Ricardocu dönemi sürerken, antitezi olan komünizm (Owen) ve sosyalizm (Fourier, Saint-Simon...) de ortaya çıktı.”²⁶⁹ Engels ise “Komünizm yönünde ilerlemesi, Owen’ın yaşamındaki dönüm noktasıdır” der.²⁷⁰

Gördüğümüz gibi Saint-Simon ve Fourier’nin sistemleri tam olarak sosyalist değildi. Onların tasarladığı gelecek toplum, belli sınırlamalarla özel mülkiyeti ve ayrıca sermaye üzerinden gelir elde eden kapitalistleri barındırmaktaydı. Owen’ın sistemi ise, sadece karakteri itibarıyla sosyalist olmakla kalmamakta, özel mülkiyet ve sınıf ayrımlarının tamamen ortadan kalkacağı, komünizmin ikinci ve daha üst bir aşamasını betimlemektedir. Bu aşamada herkes çalışmak durumundadır ve üretici güçlerin büyümesi temelinde, bölüşüm ihtiyaca göre yapılır. Owen’ın ütopyasında dinsel veya mistik öğeler yoktur. Dikkat çekici gerçekçiliği neredeyse pratik bir işi andırmaktadır. Bu, Owen’ın sistemini daha az ütopyacılı kılmaz. O da, komünist topluma götüren gerçek yolları görmemiştir.

Asıl önemli nokta şu: Owen örneği, komünist ideallerin, en gelişkin toplumun gerçek koşullarının içinden çıktığını gösterir. 19. yüzyıl başında bu toplum İngiltere’ydi. Owen’da Fransız sosyalistlerinin bir

²⁶⁹ Karl Marx, *Art-Değer Teorileri*, Kısım III, s. 238 (İngilizce baskı)

²⁷⁰ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, c. 3, s. 125 (İngilizce baskı)

sürü küçük burjuva yanılması yoktur. Kapitalist sınıfın sömürücü karakteri ve kapitalist özel mülkiyetin bütünüyle yok edilmesi gerektiği konusunda kuşkusuz yoktu. Fabrika sistemini temel aldığından, emek üretkenliğinin artırılması için somut yolları daha açık seçik görebiliyordu. Emek üretkenliğinin artması gerçek bir bolluk yaratacak ve bölüşümün gereksinimlere göre yapılmasını mümkün kılacaktı. Owen'ın komünizmi, bugün bile belli aralıklarla ortaya çıkabilen, kaba, perhizci, eşitlikçi komünizm “barakaları” projelerinden farklıdır ve bunlardan üstündür. Owen, üretimin ve zenginliğin devasa artışı ile birlikte, insanın da uyumlu bir gelişim yaşayacağı ve ölçülmez ölçüde değer kazanacağı bir toplum hayal ediyordu. Owen, burjuvazinin paralı yazıcılarının tersine, *komünizm ve hümanizmin birbirini dışlayan kavranılar olmadığını* ilk gösteren kişi olmuştur. Ona göre, *gerçek hümanizm gerçekten komünist bir toplumun içinde gelişebilir*.

Owen'ın şemasında komünist toplumun temel birimi, tercihen 800-1200 üyeli küçük kooperatif topluluğudur. Topluluklarda özel mülkiyet veya sınıflar yoktur. Çalışma ve bölüşüm arasında belirli bir eşitsizlik yaratabilecek tek ayrım “yaş veya deneyim” farkıdır. Owen bölüşüm mekanizmaları üstünde pek durmaz ve (yine Fourier gibi) ürünlerin topluluk içerisinde emeğe göre değiş tokuş edilmesi üstüne belirsiz kimi notlar düşer, büyük bir artık söz konusu olduğunda “herkesin, her ihtiyaç duyduğunu, topluluğun genel mağazasından serbestçe almasının mümkün olacağı” bilgisini vermekle yetinir.

Yeni insanın gelişimine büyük önem verir ve psikolojideki değişimi öncelikle iki maddi etkenle bağlantılandırır: Zenginliğin artması ve gereksinimlerin tatmin edilmesi. Bunların sonucu olarak “bireysel birikime dönük bütün arzular söndürülecektir. Bireysel birikim, insanlara, herkesin tüketmesine yetecek miktardan daha fazla suyun var olduğu koşullarda, bu değerli sıvının şişelenmesi ve saklanması kadar akıldışı gelecektir.”²⁷¹

²⁷¹ R. C. Owen, *The New Existence of Man upon the Earth (İnsanın Yeryüzünde Yeni Varoluşu)*, Kısım III, s.XXXIV

Topluluğun sınırlarının ötesine geçen Owen, benzeri çok sayıda birimden oluşan bir toplum betimlemeye çalışır. Bu birimler arasında ciddi bir işbölümü vardır ve karşılıklı değişim, emek değer temelinde yürütülür. Değişimde kullanılması için topluluklar birliği, depolardaki mallara karşılık özel bir kağıt para çıkartır.²⁷² Owen bu yeni toplumun belli bir süre “eski toplum”la ve onun devletiyle birarada yaşayacağını, vergi ödeyeceğini ve eski topluma bildiğimiz parayla mal satacağını düşünür.

Owen, toplulukların, toprak dahil ilk üretim araçlarını nereden ve nasıl elde edecekleri gibi önemli bir soruyu görmezden gelmiştir. Naif bir biçimde, devletin veya bazı aydınlanmış kapitalistlerin üretim araçlarını topluluklara bedava vereceğini düşünmüş olabilir. Ancak bir başka pasajda, daha gerçekçi davranarak topluluk üyelerinin “emeklerini faaliyete geçirmek için gereken sermayenin faizini ödemek” zorunda olacaklarını söyler. Yani topluluklar kapitalistsiz yapamayacaklardır. En iyi olasılıkla, üretimin sorumluluğunu kendileri üstlendikleri için girişimci gelirini tutmuş olacaklar, ama borç faizi ödeyeceklerdir.

Owen’ın sistemi ütopyacıdır ve dolayısıyla birçok çelişki ve tutarsızlıkla doludur. Bunun temel nedenini biliyoruz: Sınıf ilişkilerinin olgunlaşmamış olması, ütopyacıların toplumu yeniden organize etmek için gerçek bir yol bulmalarını imkansız kılar. Bu, işçi sınıfının tarihsel misyonu, sosyalist devrimin gerekliliği ve kaçınılmazlığı anlaşılmadan olamaz. Owen ve diğer ütopyacıların bunu anlamaları nesnel açıdan imkansızdı.

Ancak onların yanlışları ve başarıları olmaksızın, daha Owen hayat-tayken toplumsal bilimlere Marksizmin doğuşuna götüren ilerlemenin sağlanması da imkansız olurdu.

İşçi sınıfı düşünürleri

İngiltere’nin Napolyon savaşlarından sonraki ekonomik zorlukları, ilk

²⁷² Owen’ın Adil Emek Borsası (Equitable Labour Exchange) da aslında böyle bir para basmıştır.

Fabrika Yasaları ve sendikalar, Ricardoculuğun egemen hale gelmesi, Owen'ın faaliyetleri... Siyasal iktisatta işçi sınıfının çıkarlarını bilinçli biçimde temsil eden insanların sosyo-ekonomik ve ideolojik arka planlarını bunlar oluşturunuyordu. Tutarlı değillerdi ve büyük ölçüde küçük burjuva reformist bir sosyalizme düşüyorlardı. Ancak büyük bir hizmette bulundukları açıktır. 1820 ve 1830'ların İngiliz sosyalistleri, klasik siyasal iktisatla bir yandan ütopyacı sosyalizm, diğer yandan da Marx ve Engels arasında önemli bir bağ oluştururlar.

Siyasal iktisadın tarihindeki rollerini belirleyen öge, burjuva "ataları" Smith ve Ricardo'dan farklı olarak, doktrinlerini ilerici ve burjuva karşıtı hedefler için kullanmaya çalışmaları olmuştur.

Owen'dan daha iktisatçı gibi davrandıkları olmuş ve yazıları çoğunlukla o yılların işçi sınıfı hareketinin somut görevlerine doğrudan adanmış olmakla birlikte, Ricardocu sistemi daha katı bilimsel formlar içinde geliştirmeye çalışmışlardır. Haklarında zaman zaman kullanılan deyimle, bu "Ricardocu sosyalistler" arasında en göze çarpanlar William Thompson, John Gray ve John Francis Bray'di. Sermayenin doğası, emek-sermaye ilişkileri ve kapitalizmde kâr oranının eğilimleri hakkında kimi mükemmel görüşler ortaya atan Thomas Hodgskin'in özel bir yeri vardır.

Thomas Hodgskin öldüğü zaman hiçbir Londra gazetesinde adı anılmadı. Victoria döneminin anıtsal eseri sayılan *Dictionary of National Biography*'ye (Ulusal Biyografi Sözlüğü), binlerce ünlü Britanyalının arasına da giremedi. Hodgskin'in eserleri yeniden basılmadı; yüzyılın sonuna doğru karanlığın içinde batıp gitmişti. Büyük ölçüde Marx'ın, sosyalist görüşlerin gelişimi ve özellikle siyasal iktisat açısından Hodgskin'in yazılarının önemini vurgulamasıyla "yeniden keşfedildi." Ancak bundan sonradır ki, bu emek kuramcılarının ve tarihçilerinin adları anılmaya başlandı. Webb'ler bile, Marx'tan "Hodgskin'in ünlü öğrencisi" diye söz etmişlerdir. Aynı şekilde, Marx, Hegel'in, Ricardo'nun, Owen'ın ve birçok başka düşünürün de öğrencisi sayılabilirdi. Ama tam da bu nedenle böyle bir saptama anlamsızdır.

Hodgskin 1787'de doğdu. Bir asker ailesinden geliyordu. Deniz harp

okulunda okudu, Napolyon savaşları sırasında donanmada hizmet verdi. Bağımsız kişiliği yüzünden otoritelerle çatışmaya sürüklenen genç subay, 25 yaşında ordudan çıkarıldı. 1813'te Britanya donanmasının katı adetlerini suçlayan bir kitap yayınladı. Bu kitap, Bentham ve James Mill'in çevresindeki liberallerin dikkatini çekti. Hodgskin de bu çevreye dahil oldu. 1818'de McCulloch'un Ricardo'nun kısa süre önce çıkan kitabı üstüne yazdığı makalesini okudu, ardından bu kitabı kendisi de inceledi. 1820'lerde, yazılarından ve mektuplaşmalarından anlaşıldığı kadarıyla, dönemin başlıca siyasal ve iktisadi düşüncelerini iyice tanıyordu ve birçok sorunda kendi görüşlerini geliştirmiş bulunuyordu. Mektuplarından birinde şu önemli saptama vardır: "Dolayısıyla, Bay Ricardo'nun görüşlerinden hoşlanmadığımı söylemekte hiç tereddüdüm yok; çünkü bu görüşler toplumun varolan siyasal durumunu mazur göstermekte ve gelecekteki ilerlemelere ilişkin umutlarımıza sınır koymaktadır."²⁷³

Hodgskin bu yaklaşıma Ricardo'nun doktrininden varıyordu. İlkelerinin birçoğunun doğruluğunu kabul etmekle birlikte, fikirlerinin işçi sınıfına karşı kullanılabilmesi anlamına gelen tutarsızlıkları nedeniyle Ricardo'yu eleştiriyordu. Mill ve McCulloch'a gelince; Hodgskin'in *Labour Defended Against the Claims of Capital* (Sermayenin İddialarına Karşı Emegın Savunusu) başlığını ve *or the Unproductiveness of capital proved* (ya da sermayenin verimsizliğinin kanıtlanması) altbaşlığını taşıyan ilk önemli iktisat eseri, onları hedefliyordu. Bu küçük broşür 1825'te Londra'da yayınlandı. Sendikaların yasallaşması için verilen mücadeleyle doğrudan bağlantılı olan yazar, yaygın bir müstear imzanın, "bir emekçi" imzasının ardına gizlemişti kendini. Bu sıralar Hodgskin, Edinburgh'da birkaç yıl geçirdikten sonra ailesiyle birlikte Londra'ya taşınmış bulunuyordu. Gazetecilikle geçiniyor ve gelişen işçi sınıfı hareketinde aktif biçimde yer alıyordu. Sosyalist düşünceleri tam olarak gelişmişti. Siyasal iktisat, sosyalizm ve işçi sınıfı hareketinin tarihine geçen Hodgskin, 1823-1832 yıllarının

²⁷³ Elie Halévy, *Thomas Hodgskin*, Londra, 1956, s.67.

Hodgskin'idir.

Hodgskin, işçilerin eğitime en önemli görev olarak bakıyordu; Londra'daki Mechanics' Institute'un (Teknik Meslek Okulu) kurucuları arasında yer aldı. Kısa sürede işçilerin kendi başlarına okul için yeterli kaynağı toplayamayacakları açığa çıktı ve Hodgskin de, parayı veren ve doğal olarak düdüğü de çalmak isteyen burjuva liberalleri ve kapitalist hayırseverler tarafından buluşunun yönetiminden uzaklaştırıldı. Yine de Hodgskin'in başlıca iktisat yazıları bu işçi okulundaki çalışmalarıyla bağlantılıdır. Okulu doğrudan görüşlerinin yayılması için kullanmak istedi ve işçilere bir dizi seminer verdi. Bu seminerler 1828'de *Popular Political Economy* (Popüler Siyasal İktisat) başlığıyla yayınlandı.

Hodgskin'in kitabı İngiltere'de çok dikkat çekti ve özellikle sosyalizm karşıtları tarafından ciddiye alındı. Bunlar en iyi liberal burjuva gazetecileri Hodgskin'e karşı harekete geçirdiler. Hodgskin 1832'de *The Natural and Artificial Rights of Property Contrasted* (Doğal ve Yapay Mülkiyet Hakları Arasındaki Karşıtlık) isimli bir kitap daha yayınladı. İşçilerin mülk sahipliğini doğal sayıyor, insanın insan tarafından sömürülmesini, devletin desteklediği güç ve gelenekleri temel alan bütün mülkiyet biçimlerini yapay ilan ediyordu. Aslında, toplumun gelişiminde, kapitalizmin iktisadi anlamda mantıksal bir aşama olduğunu yadsımış oluyordu.

1832'den sonra siyasal ve bilimsel alandan silindi ve para karşılığı yapılan gazete yazarlığının çirkin karanlığına battı. Başarısızlık peşini bırakmadı. Kısa süre önce liberallerin himayesinde kurulan Londra Üniversitesi'nde iş bulma umutları boşa çıktı. Düzenli bir gelir elde etmenin başka yolu yoktu. Ailesini geçindirmek için gazeteci kalem tek araçtı. Bunun başka nedenleri de kuşkusuz vardır. O sıralar Hodgskin işçi sınıfı hareketinin liderleriyle anlaşmazlığa düşmüştü; bu liderler Hodgskin'in ilkesel olarak reddettiği doğrudan siyasal eylemi savunuyorlardı. Owencılardan farklı olarak kooperatif harekette gelecek görmüyordu. Owen'ın topluluk komünizmini de reddediyordu. Aslında herhangi bir pozitif programa sahip olmadığı açığa çıkmıştı. 1869'da

hayli ileri bir yaşta öldü.

Sosyalistler emek-değer teorisini Ricardo'daki haliyle kabul ettiler. Ayrıca Ricardo'nun temel ilkelerini ve mantıksal vargılarını da geliştirdiler. Malların değeri yalnızca emek tarafından yaratılıyordu. Sonuç olarak kapitalistin kârı ve toprak sahibinin rantı bu değerden doğrudan yapılan bir kesintiydi ve doğal olarak işçiye aitti. Bu sonuca varanlar klasik siyasal iktisadın çelişkisini de görüyorlardı: Nasıl oluyordu da, siyasal iktisat, bu ilkeler temelinde kapitalist sistemi, emeğin sermaye tarafından sömürülmesini doğal ve sürekli sayabiliyordu?

Marx, aşağıdaki tiradı, burjuva siyasal iktisatçıların proleter muhaliflerinin ağzından söyler: “Emek, değişim değerinin biricik kaynağı ve kullanım değerinin tek aktif yaratıcısıdır. Sizin söylediğiniz bu. Öte yandan *sermayenin* her şey, işçinin hiçbir şey olduğunu veya yalnızca sermayenin bir üretim maliyeti olduğunu söylüyorsunuz. Kendi kendinizi reddetmektesiniz. Sermaye, işçinin dolandırılmasından başka *hiçbir şeydir, emek her şeydir.*”²⁷⁴

²⁷⁴ Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Kısım III, s. 260 (İngilizce). Kullanım değerinin (zenginlik) yaratıcısı olarak emeğin tanımında kullanılan “aktif” sözcüğüne dikkat edin. Üretim araçları, ya doğal formunda doğanın bir ögesi (ekilmemiş arazi, maden rezervleri akarsu enerjisi vb) olarak, ya da daha önce emeğin müdahalesine maruz kalmış doğa ögeleri (hammadde, yakıt, emek ürünleri vb) olarak üretim sürecinde edilgen faktörler olarak yer alırlar. Marx, *Gotba Programının Eleştirisinde* şöyle söyler: “Emek bütün zenginliğin *kaynağı değildir* Doğa da -kendisi de doğanın bir gücünün, insanın emek gücünün dışavurumundan ibaret olan- emek kadar (gerçek zenginliği oluşturduğu kesin olan) kullanım değerlerinin kaynağıdır.” (Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works*, üç cilt, c. 3, s.13) Emek ve üretim araçları üretim süreçlerinde belli ölçülerde değiş tokuş edilebilirler. Sermayenin (kullanılabilir üretim araçları) mutlak biçimde verimsiz olduğu görüşü yanlıştır ve Ricardo'nun doktrinini “sola çekistiren” iktisatçılara aittir. Marx'ın dediği gibi “İlodgskin sermayenin üretkenliğini sorgularken özensiz davranmış ve sorunun, üretilenin kullanım değeri mi değişim değeri mi olduğunu ayırt edememiştir.” (Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Kısım III, (İngilizce) s. 297) Bu saptamalar, üretimin teknik-iktisadi bir bakış açısından -kullanım değerlerinin yaratılması ve dönüşümü süreci olarak- incelenmesinde, emeğin üretim araçlarıyla hangi biçim, koşul ve oranlarda birleşeceğini araştırmak gerektiğini savunan, yukarıda sözünü ettiğimiz görüşle bağlantılı olarak önem taşımaktadır.

Bu “konuşma” kabaca şöyle devam ettirilebilir. Siz, sermaye olmadan emeğin üretemeyeceğini söylüyorsunuz. Ama sizin tezinizde sermaye bir eşyadır: Makineler, hammaddeler, stoklar... Bu durumda sermaye yeni, canlı emek olmaksızın ölüdür. Sermaye sadece bir eşyaysa, emek tarafından yaratılan değerden nasıl pay isteyebilir, kâr üstünde nasıl hak iddia edebilir? Bu, söz konusu iddianın, bir eşya olarak değil toplumsal bir güç olarak ortaya konduğu anlamına gelir. Hangi güç? Özel kapitalist mülkiyet. Sermaye, yalnızca toplumun belirli bir yapısını ifade eden özel mülkiyet sıfatıyla işçiler üzerinde iktidara sahip olmaktadır. İşçi yemek, içmek durumundadır ve yiyip içmesi için çalışmak zorundadır. Ama yalnızca kapitalistin izniyle, sermayenin yardımıyla çalışabilir.

Hodgskin aşağı yukarı tam olarak bu pasajdaki sözleri sarf eder ve Marx da bu sözleri şöyle yorumlar: “En azından bu noktada sermayenin karakteri doğru anlaşılmaktadır.”²⁷⁵ Bu şu anlama geliyor: Burada sermaye, ücretli emeğin sömürülmesine indirgenen bir toplumsal ilişki olarak görülmektedir.

İngiliz sosyalist iktisatçıları başka önemli hizmetlerde de bulundular. Artı-değerin sermaye üzerinden elde edilen evrensel gelir biçimi olarak anlaşılmasına, Ricardo’dan daha fazla yaklaştılar. Ücret fonu hakkındaki özürücü burjuva teorisine ilk kez onlar karşı çıktı. Ancak burjuva siyasal iktisadına yönelttikleri eleştiride bazı temel kusurlar vardı ve bu kusurlar görüşlerinin tarihsel sınırlarını ve ütopyacılıklarını yansıtıyordu. Smith ve Ricardo’nun kapitalizmi doğal ve ebedi yasaların gerçekleşmesi olarak görmelerine karşılık, sosyalistler kapitalizmi aynı yasaların ihlali olarak görmüşlerdir. Burjuva klasiklerinin yaptığı gibi, onlar da 18. yüzyıldan miras alınmış doğal yasa fikirlerini kendilerine temel almışlardı; yalnızca bu yasaları farklı yorumluyorlardı. Bu sosyalizm türü yalnızca ütöpik bir nitelik taşıyabilirdi.

Owen gibi bu iktisatçıları da emekle sermaye arasındaki değişimi emek değeri yasasının ihlali olarak düşündüler. Kârın burjuva bili-

²⁷⁵ Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Kısım III, s. 297 (İngilizce).

mince iktisadi olarak meşrulaştırılmasını reddettiler, ama onun yerine bütünüyle bilimsel bir çözümleme koyamadılar. Sermayeden kâr elde edilmesi “doğal” iktisat yasaları çerçevesinde sistemlerine uymadığı için, kârı zor, aldatma ve başka iktisat dışı etkenlerle açıklamaya yönelmek zorundaydılar. Sonuç olarak, kapitalizmin yerini sosyalist bir düzenin alması tezi, birçok açıdan ahlaki bir niteliğe sahip oluyordu: Adalet kazanımalıydı. Adaletin özü, işçinin emeğinin bütün ürününü almasıydı.

“Emeğin (eksiltilmemiş) bütün ürünü” yaklaşımının ömrü uzun oldu. Bu talep, başından itibaren ütopyacıydı: Gelişmiş sosyalist bir toplumda bile işçiler kişisel tüketimleri için “bütün ürünü” alamazlar; çünkü bu durumda birikim için, kamusal gereklilikler için, yönetim mekanizması, yaşlılar, çocuklar vb. için geriye herhangi bir fon kalmaz. Kritik nokta, kapitalizm koşulları altında, işçilerin emeklerinin bütün ürününü alınamaları değil, artı-değere el koyan özel bir sömürücü sınıfın varolmasıdır. Yine de 1820 ve 1830’larda, daha yeni yola çıkan işçi sınıfı hareketinin mücadelesini ilerleten bu parola ilerici bir nitelik taşımıştır.

Ütopyadan bilime

Marx’ın İngiltere’ye geldiği sıra (1849) Britanya sosyalist literatürü otuz yıldır sayısız eser vermiş bulunuyordu. Marx, Brüksel’de başlattığı ayrıntılı çalışmalarını sürdürdü. Saint-Simon, Fourier ve Owen gibi bu İngiliz sosyalistlerinin eserleri de, Marx’ın kendi devrimci toplum doktrinini yaratırken yararlandığı mirasın parçasıydı.

Lenin “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni” başlıklı makalesinde “erken sosyalizm... *ütöpik* sosyalizmdi” der. Ütöpik sosyalizm kapitalist toplumu eleştirmiş, mahkum etmiş, lanetlenmiş, yıkılmasını hayal etmiş, daha iyi bir düzen öngörmüş ve zenginleri sömürünün ahlak dışı olduğuna ikna etmeye çabalamıştır.

“Ancak ütöpik sosyalizm gerçek çözüme işaret edemedi. Kapitalizmde ücretli köleliğin gerçek niteliğini açıklayamadı, kapitalist

gelişimin yasalarını ya da yeni bir toplumun yaratıcısı olma yeteneğine hangi *tophimsal gücün* sahip olduğunu ortaya koyamadı.²⁷⁶

Bu büyük görevler Marksizm tarafından halledildi. Marx ve Engels sosyalizmi bir ütopyadan bir bilime dönüştürdüler. Bunu yapmak için, önceki çağın en ilerici düşünürlerinin sosyal bilimlerde geliştirdikleri bütün görüşlerin, ütöpik sosyalizmin, klasik Alman felsefesinin ve İngiliz klasik burjuva siyasal iktisadının ilerici, devrimci fikirlerinin eleştirel olarak gözden geçirilmesi temelinde, kökten yeni bir teorik sistem, kökten yeni bir dünya görüşü yaratmak gerekiyordu. Marksizmin öğretisi bu eleştirel anlayış temelinde gelişti.

Marx'ın iktisat öğretisinin köşe taşı artı-değer teorisidir. Bu teori, kapitalist üretim biçiminin tam özünü, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesini açıklamaktadır. Marksizm-Leninizmin klasiklerinin gösterdiği gibi, 19. yüzyıl başlarındaki düşünürler, özellikle Ricardo ve onun sosyalist yorumcuları artı-değeri anlamaya çok yaklaştılar. Ancak artı-değeri, sermaye ve toprak sahiplerinin, emek tarafından yaratılan değerden yaptıkları bir kesinti olarak betimleseler de, bu noktadan ileri gidemediler. Klasik okulun siyasal iktisatçıları bunu doğal ve ebedi saymışlar, yalnızca değer emekle sermaye arasında hangi nicel oranlarda bölüşüldüğünü ortaya çıkarmayı denemişlerdi. Oysa sosyalistler bu bölüşümü adil bulmuyor, adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için ütöpik projeler geliştiriyorlardı.

Onlar için son nokta, Marx için sadece yola çıkış noktasıydı. Artı-değerin kapitalist üretim biçiminin nesnel yasaları temelinde nasıl doğduğunu betimledikten sonra, Marx bütünlüklü ve derin bir iktisadi doktrin inşa etmiştir. Kapitalizmin gelişim yasasını keşfetmiş, bu gelişimin temel eğilimini, yani kapitalist üretim biçiminin yerini, devrimci bir biçimde, sosyalizm ve komünizmin alması yönündeki eğilimi temellerine oturtmuştur. Marx, işçi sınıfının bu devrimi gerçekleştirecek olan toplumsal güç ve yeni toplumun yaratıcısı olduğunu göstermiştir.

²⁷⁶ V. İ. Lenin, *Collected Works (Tüm Eserler)*, c. 19, Moskova, 1968, s.27.